

महाराष्ट्र राज्यासाठी ठोक पाणी प्रशुल्क निर्धारणाचे निकष

भाग-३

सादरकर्ता:

महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण, मुंबई

नोव्हेंबर २००९

(वितरणासाठी)

अनुक्रमणिका

१. पार्श्वभूमी	१
२. ठोक जलदर निकषाची व्याप्ती	२
३. व्याख्या	२
४. मार्गदर्शक तत्वे	४
५. जल प्रशुल्क आदेश निर्गमित करण्यासाठी अनुसरावयाची कार्यपध्दती	५
६. जलप्रशुल्क आदेशाचे अनुपालन	५
७. वार्षिक प्रचालन व परिरक्षण खर्चांमध्ये पुढील (खर्च) घटकांचा विचार करण्यांत येईल	५
८. देखभाल व दुरुस्तीची मानके	६
९. प्रशुल्केतर आणि इतर उत्पन्न	६
१०. शासकीय अर्थसहाय्य	६
११. महसूली तूट / आधिक्य	७
१२. प्रचालन आणि पारिरक्षण खर्चाची विभागणी	७
१३. जलदर निश्चितीमध्ये अनुसरावयाची तत्वे/प्रोत्साहने/सूट/दंड तरतुदी	९
१४. सेवा पुरवठादाराची कर्तव्ये	१४
१५. परिशिष्टे	१५
१६. परिशिष्ट १	१६
१७. परिशिष्ट २	२०
१८. परिशिष्ट २-अ	२१
१९. परिशिष्ट २ ब	२२
२०. परिशिष्ट ३	२४
२१. परिशिष्ट ४	२७
२२. परिशिष्ट ५	३०

भारतातील महाराष्ट्र राज्यासाठी ठोक
पाणी प्रशुल्क निर्धारणाचे निकष
भाग - ३

मसुदा

महाराष्ट्र राज्यासाठी ठोक पाणी प्रशुल्क निर्धारणाचे निकष

१.० पार्श्वभूमी :-

- १.१ महाराष्ट्र राज्यातील जलसंपत्तीचे विनियमन करण्याकरिता, जलसंपत्तीचे कुशल समन्यायी व शाश्वत व्यवस्थापन वाटप व वापर सुकर करण्याकरिता आणि त्याची सुनिश्चिती करण्यासाठी महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन अधिनियम, २००५ करण्यात आला. अधिनियमान्वये आवश्यक म्हणून राज्य शासनाने क्र.२००५/(७२/०५)/१/ डब्ल्यूआरआय, दि. ८/६/२००५ या अधिसूचनेद्वारे, त्याच दिनांकाला अधिनियम अंमलात आणला आणि २००५/७८/०५, दि. १२/८/२००५ या अधिसूचनेद्वारे अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्याकरिता प्राधिकरणाची स्थापना केली.
- १.२ प्राधिकरणाचे एक कर्तव्य म्हणून कलम ११ (घ) नुसार प्राधिकरणास लाभार्थीच्या मतांची खात्री करून घेतल्यानंतर सिंचन व्यवस्थापनाच्या प्रशासकीय कार्यचालन व परिरक्षणाच्या संपूर्ण खर्चाची वसुली परावर्तीत होईल अशा त-हेने पाण्याची प्रशुल्क पध्दती ठरविणे व पाणीपट्टी आकारण्याचे निकष ठरवणे हे प्राधिकरणाचे एक कार्य आहे.
- १.३ या प्राधिकरणाने, लाभधिकारी, संबंधित विभाग जलवापरकर्ते आणि स्वयंसेवी संघटना यांचे अभिप्राय व भाष्य विचारात घेण्यासाठी ठोक जल प्रशुल्क विकसीत करण्यासाठीचे निकषावरचा दृष्टीनिबंधाचा मसुदा सल्लागाराच्या मदतीने तयार केला. तो ऑक्टोबर २००८ मध्ये वितरित केला. विचारविनिमयाचा एक भाग म्हणून प्राधिकरणाने त्यानंतर फेब्रुवारी व जून २००९ मध्ये राज्यांत नऊ विविध ठिकाणी यावर “वापरकर्त्यांसोबत सल्लामसलीच्या बैठका” आयोजित केल्या. या बैठकांमध्ये केलेले भाष्य आणि त्यामध्ये व्यक्त केलेली मते यावर आधारित अशी प्राधिकरणाने दृष्टीनिबंधात सुधारणा केली. तदनंतर महाराष्ट्र राज्यातील जल दर प्रशुल्क तयार करण्याचे निकष या नावाने दृष्टीनिबंध सर्वत्र वितरित केला. या सुधारित दृष्टीनिबंधावर आधारित असा ठोक जल दर-प्रशुल्क पध्दतीकरिता

निकषाचा मसुदा प्राधिकरणारने तयार केला आणि तो देखील भाष्य/अभिप्राय यांकरिता वितरित केला.

१.४ यास अंतीम स्वरुप दिल्यावर “ठोक जल दराचे निकष” राज्य शासनाकडे २०१० ते २०१३ या तीन वर्षांच्या कालावधीकरिता, जलदराचे प्रस्ताव तयार करुन प्राधिकरणास सादर करण्यासाठी पाठविण्यात येतील.

२.० ठोक जलदर निकषाची व्याप्ती :-

२.१ अधिनियमाच्या प्रास्ताविकात उल्लेख केल्याप्रमाणे प्राधिकरणाची कक्षा कृषि विषयक, औद्योगिक व पिण्याचे पाणी या तीन प्रवर्गाकरिता राज्यातील ठोक जलदराचे निकष निर्धारित करण्यापुरती मर्यादित आहे.

३.० व्याख्या:-

(क) “अधिनियम” याचा अर्थ महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम २००५ असा आहे.

(ख) “कृषि वापरकर्ता” याचा अर्थ राज्यातील कोणताही वापरकर्ता जो (व्यक्तिशः शेतकरी किंवा जलवापर संस्था), जलाशय/कालवा/ वितरिका/लघु वितरिका मधून पाणी वापरतो किंवा राज्यांतून वाहणाऱ्या नद्या वा त्यांच्या उपनद्यांमधून प्रवाही अथवा उपसा पध्दतीने पिकांच्या वृध्दीसाठी वापर करतो.

(ग) “प्राधिकरण” याचा अर्थ महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण असा आहे.

(घ) “ठोक जल” याचा अर्थ जलसंपदा विभागाने बांधलेल्या व त्याचेद्वारे प्रचालन करण्यात येत असलेल्या राज्यातील जलाशयामधून/कालवे प्रणालीमधून प्रवाही अथवा उपसा पध्दतीने कृषी/घरगुती/औद्योगिक वापरकर्त्यांनी उचलेले पाणी किंवा अशा वापर कर्त्यांकडून राज्यातील वापरात येणाऱ्या नद्या अथवा त्यांच्या उपनद्यांमधून जलवापरकर्ते/ उद्योग याद्वारे बांधण्यात व प्रचालन करण्यात येणाऱ्या जलाशयामधून घेतलेले पाणी असा होय.

- (ड) **“ठोक जल दर”** याचा अर्थ जलसंपदा विभागाने ठोक जलवापर कर्त्यांवर आकारलेला दर, प्राधिकरणाचे दरप्रणालीबाबत निर्गमित केलेल्या प्रशुल्क आदेशाच्या अमलबजावणीच्या दिनांकापासून ठोक जलदर असा होय.
- (च) **“वसुलीची कार्यक्षमता”** याचा अर्थ, ठोक जल वापरकर्त्यांकडून प्राप्त झालेल्या महसूल व थकबाकी वगळता केलेल्या जलदराची आकारणी याचे गुणोत्तर होय.
- (छ) **“नियंत्रण कालावधी”** याचा अर्थ जल दर लागू करण्यासाठीचा कालावधी, म्हणजेच १ जुलै २०१० ते ३० जून २०११, १ जुलै २०११ ते ३० जून २०१२ व १ जुलै २०१२ ते ३० जून २०१३ या ३ सलग जल वर्षांचा कालावधी होय.
- (ज) **“लागवडीलायक क्षेत्र”** म्हणजे योजनेचे असे क्षेत्र की ज्यावर सिंचन प्रकल्पांद्वारे सिंचन करता येईल व ते लागवडीसाठी योग्य असेल.
- (झ) **“घरगुती वापरकर्ते”** याचा अर्थ असे वापरकर्ते (ग्रामपंचायत, स्थानिक, नागरी संस्था, महानगरपालिका, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण इत्यादी) ज्यांनी जलसंपदा विभागाने बांधकाम केलेल्या व त्यांचेकडून प्रचलन होणाऱ्या जलाशयातून /कालवे प्रणालीतून प्रवाही अथवा उपसा पध्दतीने मिळवलेले पाणी किंवा राज्यातून वाहणाऱ्या व जल वापरात येणाऱ्या नद्या व उपनद्यांमधून अथवा वापरकर्त्यांनी त्यांच्या वितरणाकरिता बांधलेल्या जलाशयातून प्रक्रिया केलेल्या व न केलेल्या पाण्याचे वापरकर्ते होय.
- (त्र) **“अवर्षण”** म्हणजे असा राज्य शासनाने जाहीर केलेला कालावधी की, ज्यांत पीकवाढीच्या हंगामात जेव्हा मातीची आर्द्रता व पर्जन्यमान पिकाच्या निरोगी वाढीसाठी अपुरे ठरते त्यामुळे पिकांवर ताण येवून त्याची वाढ खुंटते. पर्जन्यमानातील घट जेव्हा २०% ते ५९% या प्रमाणात असते तेव्हा “मध्यम अवर्षण” तर- ६०% पेक्षा जास्त घट असल्यास “तीव्र अवर्षण” समजावे.
- (ट) **“ऊर्जा भार”** याचा अर्थ पाण्याच्या वापराकरिता वीज वितरण परवाना धारकाद्वारे ठोक जल वापरकर्त्यांच्या विविध प्रवर्गांवर लावण्यात येणारा वीज पुरवठा आकार, असा होय.
- (ठ) **“उन्हाळी”** याचा अर्थ, मार्च ते जून पर्यंतचा हंगाम असा आहे.

- (ड) **“औद्योगिक वापरकर्ते”** ह्याचा अर्थ उद्योग अथवा औद्योगिक विकास महामंडळांनी जलसंपदा विभागाने बांधलेल्या/त्यांच्याकडून प्रचालन होणाऱ्या जलाशय/कालवे प्रणालीमधून प्रवाही अथवा उपसा पध्दतीने मिळवलेले पाणी किंवा राज्यातून वाहणाऱ्या व वापरात येणाऱ्या नद्या व उपनद्यांमधून अथवा वापरकर्त्यांनी बांधलेल्या जलाशयामधून कच्च्या मालाचा वापर म्हणून (उदा.पेय) अथवा प्रक्रियेसाठी (उदा.शीतलीकरण, धुणे इत्यादी) मिळवलेल्या पाण्याचा वापर होय.
- (ण) **“खरीप”** याचा अर्थ जुलै ते ऑक्टोबर पर्यंतचा हंगाम असा होय.
- (त) **“मोटे, मध्यम व लघु पाटबंधारे प्रकल्प”** याचा अर्थ अनुक्रमे १०,००० हेक्टरपेक्षा अधिक लागवड करण्यायोग्य लाभक्षेत्र, २००० ते १०,००० या दरम्यानचे लागवड करण्याजोगे हेक्टरक्षेत्र आणि २००० हेक्टरपेक्षा कमी लागवड करण्याजोगे क्षेत्र असा होय.
- (थ) **“आधुनिक सिंचन पध्दती”** याचा अर्थ सूक्ष्म-सिंचन (टिंबक व तुषार) किंवा प्राधिकरण वेळोवेळी विनिर्दिष्ट करील अशी कोणतीही अन्य पध्दती असा होय.
- (द) **“प्रचालन व परिरक्षण (ओ अँड एम्) खर्च”** याचा अर्थ एकूण आस्थापना खर्च व जलसंपदा प्रकल्पाच्या सिंचन प्रकल्पावर येणारा आस्थापना खर्च आणि प्रकल्पावर येणाऱ्या परिरक्षण व दुरुस्तीचा (एम् अँड आर्) खर्च असा होय.
- (ध) **“रब्बी”** याचा अर्थ ऑक्टोबर ते फेब्रुवारीपर्यंतचा हंगाम असा होय.
- (न) **“राज्य”** याचा अर्थ, महाराष्ट्र राज्य शासन असा आहे.

४.० मार्गदर्शक तत्वे :-

जलदराचे निकष तयार करताना महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम २००५, महाराष्ट्र शेतकऱ्यांद्वारे सिंचन पध्दतीचे व्यवस्थापन अधिनियम २००५, राज्य जलनीती २००३ आणि महाराष्ट्र पाटबंधारे अधिनियम १९७६ यांतील तरतुदी प्राधिकरणाला मार्गदर्शक असतील. जलदर या विषयावर विविध केंद्रीय व राज्य समित्यांनी पूर्वी केलेल्या शिफारशी तसेच यासंबंधात जागतिक बँक, युनेस्को यांसारख्या आंतरराष्ट्रीय संस्थांनी तयार केलेली मार्गदर्शक तत्वे यांचा संदर्भ देखील आवश्यक तेथे घेता येईल.

५.० जल प्रशुल्क आदेश निर्गमित करण्यासाठी अनुसरावयाची कार्यपध्दती :-

- ५.१. जल प्रशुल्क पध्दतीचे निकष प्राधिकरणाने निश्चित केल्यावर प्राधिकरणाने विहित केलेल्या प्रपत्रात जुलै २०१० ते जून २०१३ या तीन वर्षांच्या कालावधीकरिता जल प्रशुल्कासाठी निर्धारित केलेल्या निकषांवर आधारित वार्षिक प्रचालन व परिरक्षण खर्च आणि वापरकर्त्यांच्या प्रवर्गानुसार जलदर प्रस्ताव जलसंपदा विभाग प्राधिकरणास सादर करेल.
- ५.२ जल दर प्रस्तावाचा मसुदा प्राधिकरणास ३१ मार्च २०१० पर्यंत सादर करण्यात येईल.
- ५.३ मसुद्याची तपासणी झाल्यावर, जलसंपदा विभागाकडून, प्राधिकरणास योग्य वाटतील अशी स्पष्टीकरणे प्राप्त करेल व भागधारकांबरोबर विचार विमर्श करण्यात येईल आणि ३० जून २०१० पर्यंत जल दर आदेश निर्गमित करण्यात येईल.
- ५.४ प्राधिकरणाने निर्गमित केलेल्या जलदर आदेशातील कोणत्याही तरतुदीविरोधात वापरकर्ते / जलसंपदा विभागास प्राधिकरणाने घालून दिलेल्या पध्दतीनुसार दाद मागण्याचा हक्क आहे.

६.० जलप्रशुल्क आदेशाचे अनुपालन :-

अधिनियमाच्या कलम २६ व २७ खालील तरतुदी या जल दर आदेशाचे अनुपालन न केलेल्यांकरिता लागू आहेत.

७.० वार्षिक प्रचालन व परिरक्षण खर्चामध्ये पुढील (खर्च) घटकांचा विचार करण्यांत येईल :-

- (क) जलसंपदा विभागाच्या प्रकल्पांच्या कालवे प्रणालीतील व शीर्ष कामातील परिरक्षण व वर्षातील दुरुस्तीची कामे
- (ख) सिंचन प्रकल्पांच्या देखभालीसाठी नियुक्त करण्यात आलेल्या जलसंपदा विभागाच्या कर्मचाऱ्यांचा वेतनाचा -ज्यात मूळ वेतन, महागाई भत्ता, बोनस, इतर भत्ते इत्यादी यांचा- राज्य शासनाने मंजूर केल्याप्रमाणे समावेश असेल.

७.१ प्रचालन व परिरक्षण यात पुढील गोष्टी अंतर्भूत नसतील.

- (क) घसारा, कर्जावरील व्याज, विशेष दुरुस्त्या यांसह सिंचन प्रकल्पाचा सर्व भांडवली खर्च.

(ख) सहाय्या वेतन आयोगाच्या शिफारशी स्वीकारल्यामुळे वेतनांमध्ये झालेल्या वाढीचा परिणाम

(ग) जलविद्युत घटकांचा देखभाल व दुरुस्ती खर्च

८.० देखभाल व दुरुस्तीची मानके

- ८.१ जल व भूमि व्यवस्थापन संस्था, औरंगाबाद व विविध राज्य व केंद्रीय समित्या यांनी केलेल्या अभ्यासावरून सुचविलेल्या शिफारशींवर आधारित कालव्यांची पध्दती, प्रमुख कामे व सहाय्यभूत कामे यांकरिता राज्य शासन मानके विहित करील. प्राधिकरणाने मानकांची छाननी केल्यानंतर जर निर्मित मत्तांची (Assets) योग्य प्रकारे निगा/परिरक्षण करण्यास मानके अपुरी आहेत असे वाटल्यास प्राधिकरण ते राज्य शासनाकडे पुनर्विलोकनासाठी व आढाव्यासाठी पाठवेल. परिरक्षण व दुरुस्तीसाठी लागणाऱ्या निधीची तरतूद ही मानकांनुसार व्हावयास हवी.
- ८.२ मत्तांचे योग्य व्यवस्थापन होण्यासाठी जलसंपदा विभाग जलदर निर्धारित निकष करणेसाठीच्या (सीडब्ल्यूबीटी) च्या परिशिष्ट-५ मध्ये घालून दिलेल्या तत्वांचे पालन करील.

९.० प्रशुल्केतर आणि इतर उत्पन्न:-

- ९.१ प्रशुल्काद्वारे वसुली करण्यासाठी, प्रचालन व परिरक्षण खर्चाचा अंदाज बांधताना, त्यातून प्रशुल्केतर उत्पन्नाचा (म्हणजे निविदांची विक्री, भंगार, जलविद्युतचे मानधन, मत्स्यसंवर्धन, मनोरंजन जलपर्यटन यांद्वारे मिळणारे उत्पन्न) समावेश करण्यात येईल.

१०.० शासकीय अर्थसहाय्य:-

प्रकल्पाचा प्रचालन व परिरक्षण खर्च आणि अंदाजित प्रशुल्क वसुली यांच्यामधील गणिती फरक म्हणजेच महसूली तूट हा राज्य शासनाचे अर्थसहाय्य म्हणून पुरविण्यात येईल आणि जलसंपदा विभाग आवश्यक अर्थसहाय्याच्या उपलब्धतेची सुनिश्चिती करील. जलखोरे अभिकरणाद्वारे मिळणारे म्हणजेच वरील परिच्छेद-९ द्वारे मिळणारे प्रशुल्केतर उत्पन्न हे जर आवश्यक असेल तर, अर्थसहाय्याच्या अनुदानापोटी समायोजित करण्यात येईल.

११.० महसूली तूट / आधिक्य

११.१ नियंत्रित कालावधीच्या प्रत्येक जलवर्षाच्या अखेरीस, जलसंपदा विभाग, प्राधिकरणाला जल विकासाचे प्रवर्गानुसार व स्त्रोतानुसार आकारलेले प्रशुल्क, वसूल झालेला महसूल, प्रत्यक्ष परिरक्षण व दुरुस्ती खर्च आणि आस्थापना खर्च व पुरविलेले अर्थसहाय्य (जर कोणते असल्यास) त्याची माहिती सादर करील. महसूल आधिक्याच्या बाबतीत पुढील जल वर्षाच्या प्रशुल्कातील समायोजन प्राधिकरणाकडे मंजुरीकरिता सादर करण्यात येईल. प्रशुल्काची थकबाकी (लागू करणे व गोळा करणे) हे महसूली तूट/आधिक्य यामध्ये निर्धारित करण्यात येणार नाही.

१२.० प्रचालन आणि परिरक्षण खर्चाची विभागणी :-

१२.१ एकूण प्रचालन आणि परिरक्षण खर्चाची विभागणी ही (एक) परवडण्याची क्षमता (दोन) सुलभ उपलब्धता आणि (तीन) प्रमाण व नियमितता या तीन मुलभूत घटकांवर आधारित कृषि, घरगुती आणि उद्योग यांसारख्या वापरकर्त्यांच्या प्रवर्गामध्ये करण्यात येईल. ही विभागणी तीन टप्प्यात करण्यात येईल.

१२.२ प्रथमतः प्रत्येक तीन घटकांना भारांकन (भारीत टक्केवारी) नेमून देण्यात येईल जी सर्व वापरकर्त्यांसाठी सामायिक भारांकन (भारीत) असेल. मूल्य टक्केवारी पुढीलप्रकारे देण्यात येतील.

घटक	भारांकन (भारीत टक्केवारी)
परवडण्याची क्षमता	६० टक्के
सुलभ उपलब्धता	२० टक्के
प्रमाण व नियमितता	२० टक्के

१२.३ परवडणे, सुलभ उपलब्धता आणि प्रमाण व नियमितता या निकषांआधारे पाणीवापराचे प्रत्येक प्रवर्गास लागू होऊ शकणारे आस्थापना व दुरुस्ती खर्चाची विभागणी प्रत्येक घटकास शंभर रुपये धरल्यास ती खालीलप्रमाणे आहे :

भारतातील महाराष्ट्र राज्यासाठी ठोक
पाणी प्रशुल्क निर्धारणाचे निकष
भाग - ३

	कृषी	पिण्याचे पाणी	उद्योग	एकूण
परवडण्याची क्षमता	१५	१०	७५	१००
सुलभ उपलब्धता	३०	२५	४५	१००
प्रमाण व नियमितता	३०	२५	४५	१००

१२.४ परवडणे या निकषास ०.६० व सहज उपलब्धता आणि प्रमाण व नियमितता या दोन्ही निकषांना प्रत्येकी ०.२० भारांकन (गुणक) वापरून होणारे आस्थापना व देखभाल खर्चाची विभागणी खालील प्रमाणे :

	कृषि	पिण्याचे पाणी	उद्योग
परवडण्याची क्षमता	१५ X ०.६ = ९	१० X ०.६ = ६	७५ X ०.६ = ४५
सुलभ उपलब्धता	३० X ०.२ = ६	२५ X ०.२ = ५	४५ X ०.२ = ९
प्रमाण व नियमितता	३० X ०.२ = ६	२५ X ०.२ = ५	४५ X ०.२ = ९
एकूण	२१	१६	६३

उद्योगाच्या वापरासाठी १५ टक्के घरगुती पाणी वापर होईल आणि औद्योगिक पाणी मागणीच्या १५ टक्के घरगुती वापरासाठी पाणी वापरता येईल, असे गृहित भरले तर,

$$\begin{aligned} \text{पिण्याकरीता पाण्यासाठी अंतिम खर्चाची विभागणी} &= (०.१६ \times ०.८५) + (०.६३ \times ०.१५) \\ &= ०.१३६ + ०.०९५ = ०.२३१ \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{औद्योगिक पाण्यासाठी अंतिम खर्चाची विभागणी} &= (०.१६ \times ०.८५) + (०.६३ \times ०.१५) \\ &= ०.५३६ + ०.०२४ = ०.५६० \end{aligned}$$

१२.५ अशा प्रकारे परिरक्षण व्यवस्थापन खर्चाचे वाटप पुढील तीन प्रवर्गामध्ये होईल.

कृषी वापर	२१ टक्के
घरगुती वापर	२३ टक्के
उद्योग वापर	५६ टक्के

१३.० जलदर निश्चितीमध्ये अनुसरावयाची तत्वे/प्रोत्साहने/सूट/दंड तरतुदी

१३.१ कृषी

१३.१.१ तत्वे

(एक) “क्षेत्र आधारित” जलदरासाठी पिकनिहाय मूळ दर निश्चित करताना नगदी पिके वगळून इतर पिकांसाठी ढोबळ उत्पादन मूल्याच्या ३ ते ५ टक्के आणि नगदी पिकांच्या* बाबतीत ढोबळ उत्पादन मूल्याच्या ८ ते १० टक्के यापेक्षा अधिक जलदर असणार नाही यांची सुनिश्चिती करण्यात यावी.

(दोन) क्षेत्राधारीत जलदराबाबत हंगामनिहाय गट करण्यात येईल व हे करतांना पिकांना लागणारे पाणी व त्यांची ढोबळ मूल्ये विचारात घेतली जातील त्यामुळे पिकांच्या प्रकारांची संख्या २०-२५ पर्यंत कमी करण्यात येईल व यासाठी पूरक टीपांचा समावेश करण्यात येईल.

(तीन) रब्बी पिकांसाठी वरील “मूळ/पायाभूत दर” असेल. खरीप पिकांसाठी मूळ दराच्या ८० टक्के दर आकारण्यात येईल आणि उन्हाळी पिकांसाठी मूळ दराच्या १२० टक्के दर आकारण्यात येईल.

(चार) क्षेत्राधारीत जलदर निश्चितीनंतर परिशिष्ट-१ मध्ये दिलेल्या पध्दतीचा अवलंब करून ठोक पाण्यासाठीचे घनमापन पध्दतीचे दर निश्चित करण्यात येतील.

(पाच) परिशिष्ट-२ मध्ये उद्धृत केलेल्या नमुन्यानुसार शासकीय आणि खाजगी उपसा सिंचन योजनेकरिता ठोक जलदर असतील.

(सहा) जलदर निश्चितीमध्ये सामान्य व टंचाई काळासाठी कोणताही फरक केला जाणार नाही. तथापि, राज्य शासन अर्थसहाय्य देऊन टंचाईच्या काळात पाणीपट्टीत सूट सवलत देण्याचा विचार करेल.

* टीप :- ढोबळ मूल्य ठरवतांना कृषी उत्पन्न बाजार समितीच्या प्रत्येक पिकासाठी वार्षिक सरासरी किंमतीचा विचार करावा परंतु ऊसासाठी महाराष्ट्र राज्य सहकारी साखर महासंघाकडून ऊसाच्या किंमतीचा आधार घ्यावा.

१३.१.२ सूट:

(एक) क्षेत्राधारित जलदरामध्ये अल्पभूधारक आणि सीमांत शेतकऱ्यांकडून पुढीलप्रमाणे सवलतीच्या दराने जलदर आकारण्यात येईल.

(क) सीमांत शेतकरी (१ हेक्टरपेक्षा कमी धारण)	- मूळ दराच्या ५० टक्के
(ख) अल्प भूधारक शेतकरी (१-२ हेक्टर)	- मूळ दराच्या ७५ टक्के
(ग) मध्यम आणि मोठे भूधारक शेतकरी	- मूळ दर

(दोन) आदिवासी विकास उपयोजने अंतर्गत प्रकल्पांसाठी सर्व आदिवासी शेतकऱ्यांना कोणतेही जलदर आकारण्यात येणार नाहीत.

(तीन) फळबागांचे उत्पन्नासाठी ३-५ वर्षे लागतात म्हणून या कालावधीकरिता क्षेत्राधारित जलदर मूलभूत दराच्या ५० टक्के दराने आकारण्यात येईल.

(चार) भात पिकांसाठी घनमापन पध्दतीचा दर हा क्षेत्राधारित दरापेक्षा अधिक असणार नाही.

१३.१.३ प्रोत्साहने:-

(एक) क्षेत्राधारित पुरवठ्यामध्ये सूक्ष्म सिंचनासाठीचा - लागू असलेल्या दराच्या ५० टक्के अवलंब केल्यास

१३.१.४. दंड/शास्ती

(एक) कुटुंबाचा आकार - अधिनियम अधिनियमित होण्याच्या एका वर्षानंतर, दोनपेक्षा अधिक अपत्ये असलेल्या शेतकऱ्यांना लागू असलेल्या दराच्या १.५ पटीने जलदर आकारण्यात येईल. तसेच अधिनियमाच्या कलम १२(११) (क) व (ख) च्या तरतुदी लागू होतील.

(दोन) पाणी न घेणाऱ्यांसाठी किमान दर - महाराष्ट्र सिंचन पध्दतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम २००५, च्या कलम २६(३) अन्वये जर पाणीवापर संस्थेने मागणी करून हंगामात अनुज्ञेय पाण्याच्या हक्कदारीची किंवा सिंचनासाठी वापर केला नसेल तर प्राधिकरणाने विहित केल्याप्रमाणे किमान पाणी दर आकारणी करण्याचा अधिकार आहे.

जेथे पाणी वापर संस्था स्थापन करण्यात आली नसेल तेथे महाराष्ट्र पाटबंधारे अधिनियम, १९७६ च्या कलम ४६ (३) नुसार ज्या शेतकऱ्यांनी खरीप आणि रब्बी हंगामाकरिता ज्यांनी पाण्याची मागणी

केली आहे व ज्यांना मंजूर करण्यात आले आहे. अशा कालव्याच्या सिंचन क्षेत्रातील शेतकऱ्यांनी सुविधेचा लाभ घेतलेला नसेल तर हंगामात लागू असलेल्या दराच्या ५० टक्के दराने जलदर आकारण्यात येईल. तथापि पाण्याची मागणी करण्यात आली परंतु ते उपलब्ध करून देण्यात आले नाही तर जलदर आकारण्यात येणार नाही.

१३.२ घरगुती वापरासाठी पाणी

१३.२.१ तत्व

- (एक) परिशिष्ट ३ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे मूळ/पायाभूत दरांची सांगड पुरवठा स्रोताशी घालण्यात येईल.
- (दोन) रब्बी हंगामाकरिता मूळ दर लागू असेल. खरिपाकरिता मूळ दराच्या ८० टक्के दर आकारण्यात येईल आणि उन्हाळ्यासाठी मूळ दराच्या १२० टक्के इतका जल दर आकारण्यात येईल.
- (तीन) नगरपरिषदा/महापालिका/ग्रामपंचायत यांस समवेत ठोक पाणी पुरवठा करार करताना व्यापारी तत्वावरील वापर हा औद्योगिक वापर समजण्यात येईल आणि त्यासाठी उचित औद्योगिक दर आकारण्यात येईल.

१३.२.२. प्रोत्साहने:-

- (एक) सांडपाणी प्रक्रियेसाठी - जर नगरपालिकांनी प्रक्रिया केलेले सांडपाणी सिंचन अथवा उद्यानाकरिता उपलब्ध करून दिल्यास प्रक्रियेसाठी लागणाऱ्या पाण्याचा जलदर हा पाणीपुरवठा दराच्या ५० टक्के इतका असेल आणि नगरपालिकेला अशा सांडपाण्याची विक्री करून महसूल गोळा करण्याची मुभा देण्यात येईल.

१३.२.३ सूट :-

- (एक) बहुस्तरीय जलदर - शहरी व ग्रामीण वापरदारांसाठी खालीलप्रमाणे वेगवेगळे दर असतील.

भारतातील महाराष्ट्र राज्यासाठी ठोक
पाणी प्रशुल्क निर्धारणाचे निकष
भाग - ३

- अ) ग्रामपंचायती ४० लि/दिन/डोई पर्यंत वापरासाठी
..... पायाभूत दराच्या ७५%
- ब) स्थानिक स्वराज्य संस्था ७० लि/दिन/डोई पर्यंत
वापरासाठी ..... पायाभूत दराच्या ९०%
- क) महानगरपालिका १३० लि/दिन/डोई अथवा अधिक
वापरासाठी .....पायाभूत दराचे १२५%.

१३.२.४ दंड/शास्ती :-

- (एक) महापालिका / नगरपालिकांची - अतिरिक्त मागणी जेथे शक्य असल्यास तेथे
अतिरिक्त मागणी पुनर्वापराने भागविली जाईल. तथापि याचा
विचार पाणीपुरवठ्याचे निकष व जललेखे
यांच्या पुनर्विलोकनानंतर व सांडपाणी प्रक्रिया
केंद्र स्थापन करण्याच्या प्रगतीवर केला जाईल.
- (दोन) दुष्काळाच्या कालावधीमध्ये - पिण्याच्या पाण्याच्या वापराकरिता करण्यात
जलाशयामधील आरक्षण आलेल्या संपूर्ण आरक्षणासाठी दर आकारण्यात
येईल. हे करताना त्यात बाष्पीभवन व वहन
व्ययाचा समावेश असेल.
- (तीन) प्रदूषण करणाऱ्यांनी “किंमत - पिण्याच्या पाण्याच्या वापराकरिता करण्यात
चुकवावी” हे तत्त्व आलेल्या संपूर्ण आरक्षणासाठी दर आकारण्यात
येईल. हे करताना त्यात बाष्पीभवन व वहन
व्ययाचा समावेश असेल.

१३.३ औद्योगिक वापर

१३.३.१ तत्वे

- (एक) परिशिष्ट ४ मध्ये दाखविल्याप्रमाणे पाणी पुरवठ्याच्या स्त्रोताशी मूळ दराची सांगड
घालण्यात येईल.
- (दोन) प्रक्रिया उद्योगांसाठी रब्बी हंगामासाठीचा मूळ दर लागू करण्यात येईल. खरिप
हंगामाकरिता मूळ दराच्या ८० टक्के दर आकारण्यात येईल आणि उन्हाळी
हंगामासाठी मूळ दराच्या १२० टक्के दर आकारण्यात येईल.

(तीन) पाण्याचा वापर कच्चा माल म्हणून करणाऱ्या उद्योगांकरिता वरील मूळ दराच्या ५०० टक्के दर आकारण्यात येईल.

१३.३.२ सूट

- (एक) कृषी उद्योग (कुक्कूट पालन, कॅनिंग, साखर) - लागू असलेल्या दराच्या ७५ टक्के दर आकारण्यात येईल.
- (दोन) पुनर्वापराकरिता सूट - उद्योग, पुनर्वापर करून (वापर २५ टक्क्यांपर्यंत कमी करून) मागणी कमी करत असेल तर लागू असलेल्या दराच्या ८० टक्के दर कमी केलेल्या मागणीसाठी आकारण्यात येईल. जलसंपदा विभागाकडून ही घट पडताळणीची तपासणी यंत्रणा विकसित करण्यात येईल.

१३.३.३ शास्ती/दंड

- (एक) “प्रदूषण करणाऱ्यांनी किंमत चुकवावी” हे तत्त्व - प्रत्येक उद्योगाने, नैसर्गिक पाण्याच्या प्रवाहात सांडपाणी सोडण्यापूर्वी त्या पाण्यावर उचित प्रक्रिया करणे अपेक्षित आहे. अशा प्रकरणात लागू असलेला दर आकारण्यात येईल. जर महाराष्ट्र जलप्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या आवश्यक त्या मानकानुसार सांडपाण्यावर उचित प्रक्रिया केली नसेल तर, लागू असलेल्या दराच्या दुप्पट दराने दर आकारण्यात येईल.

१३.४ सर्वसाधारण (सर्व प्रवर्गाकरिता)

- (एक) आगाऊ बील प्रदानाकरिता १० टक्के सूट देण्यात येईल. (पाणी मागणी मंजूर केलेल्या १५ दिवसांच्या आत) आणि उशिरा बील भरल्यास १० टक्के दंडनीय व्याज आकारणी / वर्ष.
- (दोन) परिपत्रक क्रमांक सिंचनेत्तर डब्ल्यू एस-१००३/(४२१/२००३)/आयएमसीपी, दिनांक २१/२/२००४ नुसार शीर्ष कामांचा खर्चातील वाटा उचलल्यास सूट देण्याची विद्यमान मानके चालू राहतील.

- (तीन) बिगर सिंचन वापरासाठीच्या पाण्यासंबंधातील सर्व भावी करार मागणीची मापदंडानुसार योग्यायोग्यता लक्षात घेऊन होतील. (पिण्याच्या पाण्यासाठी ग्रामीण व शहरी भागाच्या लि/दिन/डोई मापदंडानुसार आणि उद्योगांसाठी घ.मी./युनिट उत्पादनावर आधारीत).
- (चार) करारनाम्यामध्ये विहित केलेल्या प्रमाणाच्या १० टक्के पेक्षा जादा वापर केल्यास सिंचनेतर वापराकरिता उचल केलेल्या पाण्याकरिता मंजूर असलेल्या दराच्या १.५ पटीने दंडनीय दर आकारण्यात येईल.
- (पाच) कोणतेही सिंचनेतर वापरकर्ता घटक एका संपूर्ण वर्षामध्ये, त्यास लागू असलेल्या पाणी हक्काचा वापर करित नसेल तर, किमान आकार म्हणून जलदराच्या ५०टक्के दर आकारण्यात येईल.

१४.० सेवा पुरवठादाराची कर्तव्ये

१४.१ वसुलीच्या कार्यक्षमतेत सुधारणा

- (एक) कृषी जल दराच्या वसुली क्षमतेत नियंत्रण कालावधीत किमान ७५ टक्के इतकी सुधारणा जलसंपदा विभाग करील.
- (दोन) जलसंपदा विभाग, मंडळनिहाय वसुलीची माहिती प्राधिकरणाच्या निदेशानुसार निर्धारित केलेल्या प्रपत्रांत सादर करील.

१४.२ पाणी वापर क्षमतेत सुधारणा

- (एक) जलसंपदा विभाग खाली दिलेल्या नियंत्रण कालावधीसाठी “राज्य सरासरी पाणी वापर क्षमतेचे” उद्दिष्ट गाठण्यासाठी प्रयत्न करील.

वर्ष	उद्दिष्ट हेक्टर/द.ल.घ.मी.
२०१०-११	१२०
२०११-१२	१२५
२०१२-१३	१३०

भारतातील महाराष्ट्र राज्यासाठी ठोक
पाणी प्रशुल्क निर्धारणाचे निकष
भाग - ३

(दोन) जलसंपदा विभाग प्राधिकरणाकडून विहित केलेल्या प्रपत्रात प्रत्येक मोठ्या व मध्यम पाटबंधारे प्रकल्पांकरिता रब्बी, उन्हाळी हंगामातील सिंचन क्षेत्राची प्रकल्पात साठवलेल्या पाण्याशी सांगड घालून मंडळ-निहाय माहिती सादर करील.

परिशिष्टे

परिशिष्ट	विषय
१)	टोक प्रमाणातील पाण्याच्या जलदराची घनमापन तत्वावर परिगणना करण्याची पध्दत
२)	शासकीय व खाजगी उपसा सिंचनाकरिता अनुसरावयाच्या जलदराबाबतची कार्यपध्दती
२-अ)	
२ ब)	
३)	जलस्रोतावर अवलंबून असणा-या घरगुती वापरकर्त्याकरिता मूळ जल दर निर्धारण
४)	जल स्रोतावर अवलंबून असणा-या औद्योगिक वापरकर्त्याकरिता जलदर निर्धारण
५)	मत्ता व्यवस्थापन

परिशिष्ट-१

(पहा निकष १३.१.१ (चार))

टोक प्रमाणांतील पाण्याच्या जलदराची घनमापन तत्वावर परिगणना करण्याची पध्दत.

- खरिप, रब्बी व उन्हाळी या प्रत्येक हंगामांकरिता मोठे पाटबंधारे प्रकल्प, मध्यम पाटबंधारे प्रकल्प व लघु पाटबंधारे प्रकल्पांवरील सरासरी घनमापन तत्वावर जलदराची परिगणना जलसंपदा विभाग, महाराष्ट्र शासन करेल. अशाप्रकारे खालील तक्त्यांमध्ये दर्शविल्याप्रमाणे घनमापन तत्वावरील जलदरांचे नऊ (९) संच असतील:

(रु/घ.मी.)

बाब	मोठे	मध्यम	लहान
खरिप			
रब्बी			
उन्हाळी			

- १ दशलक्ष घनमीटर पाणी मीटर पाण्यातून १५० हेक्टर क्षेत्र स्रोताद्वारे (धरण बंधारे इत्यादी) सिंचनाखाली आले असे विचारात घ्यावे.
- मोठे व मध्यम पाटबंधारे प्रकल्पांकरिता ६४ टक्के कार्यक्षमता (८०% X ८०%) व लघु पाटबंधारे प्रकल्पांकरिता ८० टक्के कार्यक्षमता विचारात घेण्यात येईल. अशा प्रकारे, मोठे व मध्यम पाटबंधारे प्रकल्पांकरिता प्रत्यक्षात सिंचनाखाली आणलेले क्षेत्र १५० X ६४ टक्के = ९६ हेक्टर इतके असेल आणि लघु पाटबंधारे प्रकल्पांकरिता, १५० X ८० टक्के = १२० हेक्टर इतके असेल.
- सिंचित क्षेत्रांकरिता मागील तीन (३) वर्षांच्या सरासरी पीकरचनेच्या (राज्याकरिता) प्रत्येक हंगामाकरिता सिंचन लाभक्षेत्रासाठी पीक-अ करिता एकूण पीक क्षेत्राच्या टक्केवारीइतकी गणना करण्यात येईल.

टक्केवारी

हंगाम	खरिप
पीक अ	P ₁
पीक ब	P ₂
पीक क	P ₃
.....	.....

५. सरासरी पीक पध्दतीमध्ये प्रत्येक पिकांकरिता हंगामनिहाय, घनमीटर / हेक्टर मधील क्षेत्र स्तरावरील पाण्याची आवश्यकता, खाली दाखविल्याप्रमाणे (खरिप पिकांसाठी V_1, V_2, V_3 असेल) मॉडिफायिड पेनमन अथवा ड्युटी डेल्टा पध्दतीच्या आधारे काढण्यात येईल.

हंगाम	खरिप
पीक अ	V_1
पीक ब	V_2
पीक क	V_3
.....	.....

६. खरिप हंगामासाठी १२० हेक्टर सिंचन क्षेत्राकरिता लहान पाटबंधारे प्रकल्पासाठी एकूण पाण्याची आवश्यकता

$$V = 120 \times \sum_{i=1}^n P_i V_i \text{ इतकी असेल.}$$

जेथे

V म्हणजे, घनमीटर मध्ये १२० हेक्टर सिंचनाकरिता आवश्यक पाण्याचे प्रमाण

P_i म्हणजे, राज्याच्या एकूण सिंचन लाभक्षेत्रासाठी i^{th} पिकाचे टक्केवारी क्षेत्र

V_i घनमीटर / हेक्टर मध्ये i^{th} पिकासाठी पाण्याची आवश्यकता

i चे मुल्य 1 ते n पर्यंत बदलत असून ज्यात मुख्य पिकांच्या संख्येचा हिशेब असतो ज्याचा खरिप हंगामासाठी सरासरी घनमापन तत्वानुसार प्रशुल्क देण्याकरिता विचारात घेण्यात येईल.

७. खरिपामध्ये प्रत्येक पिकासाठी क्षेत्राधारित प्रशुल्कम खाली दर्शविल्याप्रमाणे T_1, T_2, T_3 (रुपये/हेक्टर) असे असेल :

हंगाम	खरिप
अ पीक	T_1
ब पीक	T_2
क पीक	T_3
...	...

८. खरिपामध्ये लहान प्रकल्पासाठी १२० हेक्टर पासून वसूल केलेले एकूण प्रशुल्क

$$T = 120 \times \sum_{i=1}^n P_i T_i \text{ इतके असेल.}$$

जेथे

T म्हणजे, १२० हेक्टर सिंचनाकरिता आकारलेले एकूण प्रशुल्क रुपये

P_i म्हणजे, राज्याच्या एकूण सिंचन लाभक्षेत्राच्या i^{th} पिकाचे टक्केवारी क्षेत्र

T_i म्हणजे i^{th} पिकाकरिता लागू असलेल्या प्रवाह सिंचनावर क्षेत्राधारित प्रशुल्क रुपये/हेक्टर i चे मूल्य 1 ते n पर्यंत बदलत असून ज्यात मुख्य पिकांच्या संख्येचा हिशेब असतो ज्याचा खरिप हंगामासाठी सरासरी घनमापक तत्वानुसार प्रशुल्क देण्याकरिता विचारात घेण्यात येईल.

९. लहान प्रकल्पासाठी खरिपाकरिता लघु स्तरावर सरासरी घनमापक तत्वानुसार प्रशुल्काची पुढीलप्रमाणे गणना करण्यात येईल.

$$V_{avg} = \frac{T}{V}$$

जेथे V_{avg} सरासरी हे रुपये/घनमीटर मधील सरासरी घनमापक तत्वानुसार प्रशुल्क आहे.

१०. मोठ्या व मध्यम प्रकल्पासाठी आणि उन्हाळी हंगामासाठी राबविण्यासाठी अशाच प्रकारे आकडेमोड करण्यात येईल.

११. पाणी वापर संस्था स्थापनेला उत्तेजन देण्याकरिता अंतीम घनमापन जलदर हे सरासरी घनमापन जलदराच्या ७५ टक्के ठेवण्यात येतील.

१२. राज्यातील भातपिकाच्या क्षेत्रात भातपिके जरी जास्त पाणीवापर होत असेल तरी घनमापन प्रणालीवरील दर हे क्षेत्राधारित जलदराहून अधिक असणार नाहीत. तुलनेने भातपिक हे नगदी पिकांप्रमाणे मोबदला देणारे पिक नाही आणि त्यामुळे शेतकऱ्यांना पाणी वापर संस्था स्थापन करण्यास प्रोत्साहन मिळत नाही व ते घनमापन प्रणालीकडे झुकण्यास तयार नसतात. यासाठी भातपिकांकरीता घनमापन प्रणाली जलदराच्या ५० टक्के इतके जलदर संपूर्ण राज्याकरिता ठेवता येईल.

१३. वरीलप्रमाणे घनमापन प्रणालीनुसार दर, जुलै २००३ मध्ये निश्चित केलेल्या जलदर स्तरापर्यंत वाढवून राज्य शासनास, शेतकऱ्यांना जलदर वाढीचा धक्का न देता आवश्यक अर्थसहाय्य देण्याचा विचार करता येईल.

परिशिष्ट-२

(पहा निकष १३.१.१ (पाच))

शासकीय व खाजगी उपसा सिंचन योजनांकरिता जलदर परिगणना करण्याकरिता अनुसरावयाची पध्दती.

अ.क्र.	उपसा सिंचन प्रकार	ऊर्जा आकार	ठोक जलदर
१)	खाजगीरित्या कार्यव्ययन होणा-या	खाजगी वापरकर्त्याकडून देय	प्रणालीनुसारचा दर क्षेत्रावर आधारित पाणी पुरवठ्याकरिता, परिशिष्ट-२ अ नुसार उपश्याची जागा व प्रकार आणि पीक हंगाम यावर जलदर आधारित असेल.
२)	शासनाकडून कार्यव्ययन होणा-या (जलसंपदा विभाग महाराष्ट्र शासन यांनी लाभक्षेत्रामध्ये पाणी वापर संस्था स्थापन झाल्यावर देखील देखभाल केलेली शीर्षकामे, उपसा घरे (पंप हाऊस व अन्य सहाय्यभूत कामे.)	सुरुवातीस जलसंपदा विभाग महाराष्ट्र शासन यांनी अदा करावा. तदनंतर परिशिष्ट-२ मध्ये निर्देश केल्यानुसार लाभार्थीकडून नंतर वसूली करावा. तथापि जर शासनाने वीज आकाराचा काही भाग अनुदान म्हणून द्यावयाचे ठरविले तर तसे करता येईल.	परिशिष्ट-२ ब नुसार

परिशिष्ट-२ अ

खाजगी उपसा सिंचन योजनांकरिता ठोक जल प्रशुल्क

अ.क्र.	उपसा सिंचन पध्दतीचे स्थळ	ऊस आणि केळी		अन्य बारमाही (फलोत्पादन)		खरीप पिके	रब्बी पिके	उन्हाळी पिके
		प्रवाही	ठिंबक सिंचन	प्रवाही	ठिंबक सिंचन			
१	जलाशय (मोठे व मध्यम) / कालवे नसलेले साठवण तलाव / जलाशयाचा आधार असलेले कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे / जलाशयातील अवजल							
२	कालवे असलेले लघु पाटबंधारे तलाव / जलाशयाचा आधार नसलेले कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे आणि कालव्यावरील सर्व उपसा							
३	कोल्हापूर पध्दतीच्या बंधा-याशिवाय नैसर्गिक स्वरूपातील नद्या आणि जेथे बंधारा किंवा कोल्हापूर पध्दतीचा बंधारा नाही (अशा लाभक्षेत्र सीमांमधील नद्यांचा भाग)आणि जेथे वरच्या धरणाच्या भागातून पाणी सोडण्यात येत नाही.							
४	खरीपाच्या हंगामात दरवर्षी शेतकऱ्यांनी स्वखर्चाने बांधलेले कच्चे वळण बंधारे ज्यांना जलाशयाचा आधार नाही.							

परिशिष्ट-२ ब

महाराष्ट्र शासनाद्वारे संचालित उपसा सिंचन योजनांकरिता प्रकल्पनिहाय जलदर

(उर्जा आकारासह) परिगणनेची पध्दती

१. प्रत्येक हंगामाच्या प्रारंभी प्रकल्प अधिकारी सिंचनाची संभाव्य मागणी व येणाऱ्या वीज बीलांच्या आधारे लागू करावयाचे संभाव्य वीज आकार याचा अंदाज घेतात. संयुक्त दरात १) वीजदर २) पीकवार सिंचन दर (सध्या अस्तित्वात असेलले शासन मंजूर दर अधिक २० टक्के स्थानिक उपकर अन्य किरकोळ उपकर/आकार) यांचा अंतर्भाव होतो. त्यानुसार दर हेक्टरी दर पाळीचे दर निश्चित केले जातात आणि त्यास संबंधित मुख्य अभियंत्यांची मंजूरी घेतली जाते. नंतर शेतकऱ्यांना या दरांची माहिती देण्यात येते. (यापैकी काही योजनांत या दरावर आधारीत अग्रीम बीलेही स्विकारली जातात.)

२. प्रत्यक्ष जल दर ठरविण्याकरिता अनुसरावयाची कार्यपध्दती

- म.रा.वि.मं. च्या अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त झालेल्या योजनेच्या एकूण प्रत्यक्ष वीज वापरानुसार येणाऱ्या एकूण वीज आकाराच्या आधारे योजना निहाय दर हेक्टरी सिंचनाचे वीजदर निश्चित केले जातात.
- दरहेक्टरी सिंचनाचे दर (२० टक्के स्थानिक उपकरांसह) राज्य सरकारने पीकवार/हंगामवार निश्चित केले आहेत. त्यांची आकारणी प्रत्यक्ष सिंचन क्षेत्र व पाणी पाळ्यांची संख्या या आधारे केली जाते.
- दर हेक्टरी पाणीदर (दर हेक्टरी वीज दरासह) आणि दर हेक्टरी २० टक्के स्थानिक उपकरांसह सिंचनाचे प्रती हेक्टरी दर यांच्या आधारे एकूण दर ठरविण्यात येईल ह्या दराचे रुपांतर दर हेक्टरी प्रती पाणीपाळी मध्ये करण्यात येईल व त्यानुसार आकारणी करण्यात येईल.
- योजना निरंतर चालू रहावी यासाठी, उपसा सिंचन योजनांखालील जास्तीत जास्त क्षेत्र सिंचनाखाली आणले गेले पाहिजे. जेणेकरून वापरदारांना दर हेक्टरी कमीतकमी वीजदर लागू होऊ शकतील. सर्व पाणीवापरदारांकडून वीजदरांची संपूर्ण वसुली होईल, अशाच पध्दतीने हे सर्व काम झाले पाहिजे.

भारतातील महाराष्ट्र राज्यासाठी ठोक
पाणी प्रशुल्क निर्धारणाचे निकष
भाग - ३

- शासनातर्फे चालविल्या जाणाऱ्या उपसा सिंचन योजनांसाठीचे पाणीदर योजना निहाय असावेत. प्रत्येक योजनेसाठी वेगळे दर असतील आणि ते उपशाचा प्रकार व खर्ची पडणारी वीज लक्षात घेऊन ठरविले जातील.
- जेव्हा पाणीवापर संस्थांची स्थापना होईल तेव्हा घनमापन पध्दतीने पाणी पुरवठा करून घनमापनाने सिंचनाचे (प्रवाही), प्राधिकरणाने निश्चित केलेले दर, प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्रानुसार दर हेक्टरी वीज आकाराची आकडेमोड करून ते पाणीवापर संस्थेस लावले जातील.

परिशिष्ट-३

(१.३.२.१(एक) पहा)

घरगुती वापरकर्त्यांना ठोक पाणी पुरवठ्याच्या स्रोतावर आधारित जलसंपदा विभाग, महाराष्ट्र शासन यांनी प्रस्तावित केलेले जलदर खालील तक्त्यांमध्ये दिले आहेत:-

रुपये/१०,००० लिटर

अ.क्र.		जलदर	नियुक्त केलेले
१.	आश्वासित पाणी पुरवठा	मूळ दर	स्रोत ए
	मोठे/मध्यम जलाशय/कालवा नसलेले साठवण तलाव		
२.	नियंत्रित पाणी पुरवठा		स्रोत बी
	धलणाच्या खालच्या बाजूचा नदीचा नियंत्रित भाग/ कालव्यातून उपसा/ जलाशय असलेला कोल्हापूर पध्दतीचा बंधारा/ जलाशयातील अवजल	१५० टक्के X मूळदर	
३.	अंशतः आश्वासित पाणी पुरवठा		स्रोत सी
	(क) कालवा असलेला लहान जलाशय / साठवण तलाव नसलेला कोल्हापूर पध्दतीचा किंवा इतर कोणताही बंधारा नसलेला असा लाभक्षेत्रातील अनियंत्रित नदीचा भाग.	७५ टक्के X मूळदर	
	(ख) पाणी वापरणाऱ्या संस्थेने प्रकल्पाच्या प्रमाणशीर खर्चाचा (ऊदा. धरणाचे बांधकाम/ कालव्याचे अस्तरीकरण) किंवा स्वतःच्या खर्चाने धरण / बंधारा / कोल्हापूर पध्दतीचा बंधारा बांधला असेल तर.	७५ टक्के X मूळदर	

याशिवाय पाणी पुरवठा स्रोतावर आधारित ठोक जलदरातील वेगळेपण दर्शवितांना पुरवठा हंगामानुसार जलदरामध्ये फरक करण्यात येईल. ते खाली दर्शविल्याप्रमाणे.

१. “रब्बी” खाली हंगामात म्हणजे १५ ऑक्टोबर ते २८ फेब्रुवारी या दरम्यान मूळदर लागू असतील.
  - (क) पावसाळ्यात (खरीप) म्हणजे १ जुलै ते १४ ऑक्टोबर दरम्यान उपलब्ध असेलेला पावसाचा येवा विचारात घेऊन लागू करावयाच्या मूळ दरात २० टके सवलत देण्यात येईल.
  - (ख) उन्हाळी हंगामामध्ये म्हणजेच ३१ एप्रिल ते ३० जून या कालावधीत उपलब्ध / साठविलेल्या पाण्याच्या त्रुटीच्या मूल्यानुसार (मूळ दरांवर) २० टक्के अतिरिक्त दर लावण्यात येईल.
२. महानगरपालिका /छावणी क्षेत्र (कटक मंडळे) यांकरिता दर माणशी / दिन १३० लिटर हे मानक अनुसरीत असतील तर त्यांना मूळदराच्या १.२५ पट इतका मूळ दर आकारण्यात येईल.
३. नगर परिषदा / नागरी स्थानिक संस्था या ७० लिटर दरमाणशी/दिन हे मानक अनुसरीत असतील तर त्यांना क दराच्या ०.९ इतका दर आकारण्यात येईल.
४. ग्रामपंचायतीसाठी जर त्या दर ४० लिटर / माणशी / दिन हे मानक अनुसरत असतील तर त्यांना मूळ दराच्या ०.७५ हा दर त्यांना आकारण्यात येईल.
५. जर नगरपालिकेने प्रक्रीया केलेल्या मलप्रवाहाचा वापर सिंचनासाठी /बागकामासाठी उपलब्ध करून देत असल्यास अशा प्रक्रीया केलेल्या मलप्रवाहाच्या परिमाणाला जलदराच्या ५० टक्के इतके जलदर लावण्यात येईल आणि अशा वापरलेल्या मलप्रवाहाच्या विक्रीतून प्राप्त होणारा महसूल नगरपालिकेकडे ठेवून घेण्याची मुभा देण्यात येईल.
६. पाण्याचे दर हे रु. १० च्या जवळ पूर्णांकीत करण्यात येतील.
७. सबब पुरवठ्याचा स्त्रोत, पुरवठ्याचा हंगाम दर माणशी /दिन/लिटर लागणारे पाण्याचे मानक यावर आधारित घरगुती वापरकर्त्यांसाठी दर लागू असेल.

पुढे उदाहरण दिले आहेत:-

उदा. जी ग्राम पंचायत (४० लिटर/माणशी/दिन) उन्हाळी हंगामात अनियंत्रित नदीमधून घेणा-या पाण्याचा दर हा मूळदर X ०.७५ X १.२० X ०.७५ (म्हणजे ६८ टक्के) इतका आकारण्यात येईल.

भारतातील महाराष्ट्र राज्यासाठी ठोक
पाणी प्रशुल्क निर्धारणाचे निकष
भाग - ३

८. घरगुती वापरकर्त्यांसाठी स्रोत ए पासूनचा मूळ दर (रु./१०,००० लिटर) नुसार लागू असणारे जलदर पुढील तक्त्यांत दिले आहे.

LPCD = लिटर/माणशी/दिन

हंगाम	स्रोत-ए			स्रोत-बी			स्रोत -सी		
	४० LPCD	७० LPCD	१३० LPCD	४० LPCD	७० LPCD	१३० LPCD	४० LPCD	७० LPCD	१३० LPCD
खरीप	६०% X मूळदर	७२% X मूळदर	१००% X मूळदर	९०% X मूळदर	१०८% X मूळदर	१५०% X मूळदर	४५% X मूळदर	५४% X मूळदर	७५% X मूळदर
रब्बी	७५% X मूळदर	९०% X मूळदर	१२५% X मूळदर	११३% X मूळदर	१३५% X मूळदर	१८८% X मूळदर	५६% X मूळदर	६८% X मूळदर	९४% X मूळदर
उन्हाळी	९०% X मूळदर	१०८% X मूळदर	१५०% X मूळदर	१३५% X मूळदर	१६२% X मूळदर	२२५% X मूळदर	६८% X मूळदर	८९% X मूळदर	११३% X मूळदर

परिशिष्ट-४

(निकष १३.३.१.(एक) पहा)

औद्योगिक वापरकर्त्यांना ठोक पाणी पुरवठ्याच्या स्रोतावर आधारित जलसंपदा विभाग, महाराष्ट्र शासन यांनी प्रस्तावित केलेले जलदर खालील तक्त्यांमध्ये दिले आहेत:-

रुपये/१०,००० लिटर

अ. क्र.	पुरवठा/स्रोत	उद्योगांकरिता जलदर (प्रक्रीये करिता पाण्याचा वापर)	उद्योगांकरिता जलदर (कच्चा माल म्हणून पाण्याचा वापर)	स्रोताचा प्रकार
१.	आश्वासित पाणी पुरवठा			स्रोत ए
	मोठे/मध्यम जलाशय/कालवा नसलेले साठवण तलाव	मूळदर	५००% X मूळदर	
२.	वहन त्रुटीसह पाणीपुरवठा			स्रोत बी
	धरणाच्या खालच्या बाजूचा नदीचा नियंत्रित/नियमन केलेला भाग/ कालव्यातून उपसा/ जलाशयाचा आधार असलेले कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे/ जलाशयातील अवजल	२००% X मूळदर	१०००% X मूळदर	
३.	अंशतः आश्वासित पाणीपुरवठा			स्रोत सी
(क)	कालवे असलेले ल.पा.तलाव/ जलाशयाचा आधार नसलेले कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे/कोल्हापूर पध्दतीचा बंधारा नसलेला अनियंत्रित/नियमन न केलेला नदीचा भाग/ कोल्हापूर पध्दतीचा अथवा इतर कोणताही बंधारा नसलेला असा लाभक्षेत्रातील अनियंत्रित/नियमन न केलेला नदीचा भाग.	३३% X मूळदर	१६५% X मूळदर	
(ख)	पाणी वापरणाऱ्या संस्थेने प्रकल्पाच्या प्रमाणशीर खर्चाचा वाटा उचलला असल्यास (उदा. धरणाचे बांधकाम/ कालव्याचे अस्तरीकरण) किंवा स्वतःच्या खर्चाने धरण / बंधारा / कोल्हापूर पध्दतीचा बंधारा बांधला असेल तर.	३३% X मूळदर	१६५% X मूळदर	

पुरवठा स्रोतावर आधारित ठोक जलदरामध्ये फरक करताना उद्योगांमध्ये पाण्याच्या वापराच्या स्वरूपानुसार जलदरामध्ये होणारा बदल पुढे दिला आहे:-

- जलसंपदा विभाग, महाराष्ट्र शासन यांनी ज्या उत्पादन प्रक्रीयेसाठी पाणी वापरण्यात येते त्या उद्योगांकरिता मूळ दर लागू केले आहेत. (उदा. पोलाद उद्योग, पेपर उद्योग इ.) उत्पादनासाठी ज्या ठिकाणी कच्चा माल या नात्याने पाण्याचा वापर करण्यात येतो अशा ठिकाणी जल दर हे मूळ दराच्या ५०० टक्के इतके आकारण्यात येते. (उदा. शीतपेये, पेये, मिनरल वॉटर, अल्कोहोलिक पेये)
- “रब्बी” हंगामात म्हणजे १५ ऑक्टोबर ते २८ फेब्रुवारी या दरम्यान मूळ दर लागू असेल.
- पावसाळ्यात म्हणजे १ जुलै ते १४ ऑक्टोबर या दरम्यान करण्यात येणाऱ्या पाणी पुरवठ्यासाठीच्या पाण्याच्या दरात मूळ दराच्या २० टक्के इतकी सूट देण्यात येईल.
- उन्हाळ्यात म्हणजेच ३१ मार्च ते ३० जून या कालावधीत पाण्याचा दर हा मूळ दराच्या २० टक्क्यांनी अधिक असेल.

उद्योग क्षेत्रातील निवासी भागास लागणाऱ्या पिण्याच्या किरकोळ पाण्याच्या मागणीचा उल्लेख पाणी व उद्योगांच्या ठोक जल खरेदी करारामध्ये पाण्याच्या मागणीसंबंधात स्पष्टपणे दर्शविले आहे. तसेच उद्योग व पिण्याचे पाणी वापरासाठी स्वतंत्र नळमार्ग असावा व पाण्याचे मोजणीयंत्र स्वतंत्र असावे. पिण्याचे पाणी व औद्योगिक वापरासाठीचे पाणी यासाठी जल दरानुसार वेगवेगळे दर आकारण्यात येतील. घरगुती वापरासाठी स्वतंत्र नळमार्ग किंवा स्वतंत्र मीटर व्यवस्था नसेल किंवा घरगुती वापरासाठी कराराहून अधिक वापर करण्यात येत असेल तर अशा वापराकरिता/अधिक वापराकरिता औद्योगिक जल दरानुसार दर आकारण्यात येतील.

पाण्याचे दर रु. १० ने पूर्णांकित करण्यात येतील.

भारतातील महाराष्ट्र राज्यासाठी ठोक
पाणी प्रशुल्क निर्धारणाचे निकष
भाग - ३

पुढील तक्त्यांमध्ये मूळ दरानुसार (रु. /१०,००० लिटर) तसेच विविध प्रवर्ग व स्रोतानुसार औद्योगिक वापराकरिता (जेथे प्रक्रीयेसाठी पाणी वापरले जाते) लागू करण्यात आलेले जलदर दर्शविण्यात आले आहेत.

बाब	स्रोत ए		स्रोत बी		स्रोत सी	
	प्रक्रीयेसाठी	पाणीवापर हा कच्चा माल या नात्याने	प्रक्रीयेसाठी	पाणीवापर हा कच्चा माल या नात्याने	प्रक्रीयेसाठी	पाणीवापर हा कच्चा माल या नात्याने
पाण्याचा वापर करीत असलेले उद्योग						
खरीप	८०% X मूळदर	४००% X मूळदर	१६०% X मूळदर	८००% X मूळदर	२६% X मूळदर	१३२% X मूळदर
रब्बी	१००% X मूळदर	५००% X मूळदर	२००% X मूळदर	१०००% X मूळदर	३३% X मूळदर	१६५% X मूळदर
उन्हाळी	१२०% X मूळदर	६००% X मूळदर	२४०% X मूळदर	१२००% X मूळदर	४०% X मूळदर	१९८% X मूळदर

परिशिष्ट – ५

मत्ता व्यवस्थापन

(निकष ८.१ पहा)

अ) पाणी वापर संस्थांकडे हस्तांतरीत न केलेल्या प्रणालींसाठी :

सिंचन क्षेत्र व बिगर सिंचन क्षेत्रांसाठी मंजूर केलेल्या मापदंडाच्या आधारे जलसंपदा विभागाने प्रकल्पांच्या देखभाल दुरुस्ती खर्चासाठी आवश्यक असणाऱ्या वार्षिक निधीची छाननी केली पाहिजे आणि इतर पूरक घटकांसाठी (धरण, द्वार इ.) आवश्यक असणाऱ्या निधीचा तसेच विशेष दुरुस्त्यांसाठी आवश्यक असणाऱ्या निधीचा अर्थसंकल्पात समावेश केला पाहिजे. अर्थसंकल्पास मंजूरी मिळाल्यानंतर प्रत्येक प्रकल्पास गरजेनुसार निधी उपलब्ध करून देण्याची आणि इतर कोणत्याही तदर्थ पध्दतीने खर्च न करण्याची जबाबदारी अधीक्षक अभियंता आणि जलसंपदा विभागाने घ्यावी. सुरक्षिततेच्या दृष्टीने आवश्यक असलेल्या कामांना प्राधान्यक्रम देऊन निधीचा वापर करण्यात यावा. याची माहिती प्राधिकरणास नियमितपणे उपलब्ध करून द्यावी.

ब) पाणीवापर संस्थांकडे हस्तांतरीत केलेल्या प्रणालींसाठी :

शेतकरी कायदा (MMISF Act) २००५ मधील तरतुदीनुसार लघुवित्तिका स्तरावरील पाणीवापर संस्था स्थापन झाल्यानंतर लघु वित्तिकेखालील प्रणाली पाणीवापर संस्थेकडे हस्तांतरीत करण्यात येईल. जलसंपदा विभागाकडून या पाणीवापर संस्थेस तिच्या हक्कदारी नुसार घनमापन पध्दतीने लघु वित्तिका मुखाशी पाणीपुरवठा करण्यात येईल आणि घनमापन पध्दतीने आकारणी करण्यात याईल. कायद्यामध्ये उल्लेख केल्याप्रमाणे पाणीवापर संस्था सर्वसाधारण सभेत आपल्या सभासदांना आकारण्यात यावयाचे जलदर निश्चित करील. वाल्मीने आपल्या परिरक्षण व देखभाल दुरुस्ती खर्चाच्या अभ्यासात रु.३८०/हे. सिंचनाखालील क्षेत्रासाठी आणि रु.१९०/हे. उर्वरित सिंचन न झालेल्या लाभक्षेत्रात देखभाल दुरुस्ती अनुदानाची शिफारस केली आहे. वाल्मीने या अनुदानाची विभागणी ४० टक्के मुख्य व शाखा कालवे, २५ टक्के वित्तिका आणि ३५ टक्के लघुवित्तिका अशी केली आहे.

भारतातील महाराष्ट्र राज्यासाठी ठोक
पाणी प्रशुल्क निर्धारणाचे निकष
भाग - ३

२३.७.२००९ च्या शासन निर्णयानुसार जलसंपदा विभागाने अनुदानाच्या मंजूरीसाठीचे मापदंड कळविले आहेत. सभासदांकडून जलदर वसूल केल्यानंतर आणि शासनाकडे ती रक्कम जमा केल्यानंतर पाणीवापर संस्था देखभाल दुरुस्तीचे अनुदान (उपकर वगळता) मिळवण्यास खालील तक्त्यात नमूद केल्याप्रमाणे पात्र ठरतील.

पाणीवापर संस्थेचा अनुदानातील वाटा.

प्रकल्प	कार्यकारी संस्था लघुवितरिका स्तरीय पाणीवापर संस्था	उच्चस्तरीय संस्था			एकूण
		वितरिका स्तरीय पाणीवापर संस्था	कालवास्तरीय पाणीवापर संस्था	प्रकल्पस्तरीय पाणीवापर संस्था	
लघु	७५ %	--	--	--	७५ %
मध्यम	५० %	१५ %	१० %	३ %	७८ %
मोठे	५० %	२० %	२० %	३ %	९३ %

सिंचन झालेल्या व सिंचन न झालेल्या क्षेत्रासाठी वाल्मीने शिफारस केलेले परिरक्षण व देखभाल दुरुस्तीचे मापदंड पुरेसे ठरतील किंवा कसे याची तपासणी प्राधिकरणाने केली असता असे दिसून आले आहे की, लघु वितरिका स्तरावरील पाणीवापर संस्थेने जमा केलेल्या महसुलापैकी शासन निर्णयात नमूद केल्या प्रमाणे ७५ टक्के महसूल ल. पा. प्रकल्प व ५० टक्के मोठ्या व मध्यम प्रकल्पातील लघुवितरिके खालील पाणीवापर संस्थांना परत करण्याऐवजी देखभाल दुरुस्तीचे काम योग्य त्या प्रकारे होण्यासाठी ९५ टक्के निधी मोठ्या व मध्यम प्रकल्पातील लघु वितरिकेवरील पाणीवापर संस्थांना परत देणे गरजेचे आहे आणि लघु पाटबंधारे प्रकल्पावरील पाणीवापर संस्थांना आणखी जादा अनुदान द्यावे लागणार आहे. कारण तेथील सिंचनाची शाश्वती/ पाण्याची उपलब्धता मोठ्या/मध्यम प्रकल्पाचे तुलनेत कमी असते. अन्यथा कालांतराने धरण/कालवे/वितरण प्रणाली या वापरायोग्य राहणार नाहीत. उर्वरित ५ टक्के महसूल शासनाने स्वतःकडे स्वामित्व शुल्क म्हणून ठेवावा. तथापि जलसंपदा विभागाने खालील बाबींची हमी देण्यासाठी यंत्रणा विकसित करणे आवश्यक आहे.

- शेतकरी कायदा (MMSIF Act) २००५ मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे पाणीवापर संस्थांच्या सभासदांकडे असलेली थकबाकी आधी वसूल करावी.
- पाणीवापर संस्थांनी गोळा केलेल्या रकमेतून उपकर वगळता ९५ टक्के रक्कम संस्थेकडे जलप्रणालीची देखभाल दुरुस्ती करण्यासाठी सुपूर्द करावी तसेच देखभाल दुरुस्ती योग्य प्रकारे झाली किंवा कसे हे पाणीवापर संस्था आणि जलसंपदा विभागाचा प्रतिनिधी यांनी संयुक्तपणे पाहून व तसे सही करून दस्तऐवज म्हणून ठेवावे.

लघुवितरीकेच्या वरच्या स्तरावरील संस्थांची उभारणी होईपर्यंत जलसंपदा विभाग देखभाल दुरुस्तीचे काम सुरु ठेवील. त्यानंतर वरचे स्तरावरील पाणीवापर संस्थेची स्थापना झाल्यानंतर मुख्य कालवा, शाखा कालवा आणि वितरिका यांच्या आवश्यक देखभाल दुरुस्तीसाठी लागणारा निधी या उच्चस्तरीय संस्थांना जलसंपदा विभाग अनुदानाच्या स्वरूपात देईल. कारण वसूल केलेला जलदर महसूल जवळपास पूर्णपणे लघुवितरीका स्तरावरील संस्थांना परत करावा लागेल. जलसंपदा विभागाने मुख्य कालवा, शाखा कालवा आणि वितरिकांची देखभाल दुरुस्ती करण्यासाठी दिलेली अनुदाने संबंधित उच्चस्तरीय संस्थांनी योग्य प्रकारे वापरावीत आणि जलसंपदा विभागाच्या कर्मचाऱ्यांने या खर्चाची उलटतपासणी करून त्याप्रमाणे प्रमाणित करावे. अशा प्रकारच्या प्रमाणपत्रांच्या आधारावरच पुढील अनुदाने देण्यात यावीत.

तथापि धरणे व अनुषंगिक कामे यांच्या देखभाल दुरुस्तीचे कार्य जलसंपदा विभागाने उच्चस्तरीय संस्थांची उभारणी झाल्यानंतरही सुरु ठेवावे आणि त्यासाठी मापदंडानुसार अर्थसंकल्पात तरतूद करावी.